

19. Yüzyılda Osmanlı Madencilik Sektörünün Sorunları

The Problems of the Ottoman Mining Sector in 19th Century

Yaşar ÖCAL*

Özet

Ülkelerin gelişmişlik ve refah seviyelerini etkileyen önemli unsurlardan olan değerli madenler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren, hem sivil ve askeri alanın hem de hazinenin önemli gelir kaynaklarından kabul edilmiştir. Balkanlarda topraklarına kattığı ilk yerlerin maden bölgeleri olmasına özen gösteren Osmanlı, klasik dönemde madencilik alanında yürüttüğü bilinçli politikalar sayesinde, maden işletmelerinden oldukça verim almıştır.

17. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle dış gelişmelerin etkisiyle eski önemini kaybetmeye başlayan maden işletmeleri ilerleyen dönemlerde, yaşanan sosyal ve iktisadi buhranlar neticesinde zarar etmiş, işletmelerin bir kısmı kapanmıştır. Sektörde yaşanan, Batı kaynaklı teknolojik gelişmeleri yakından takip edemeyen Osmanlı, 19. yüzyıl başlarında yaşanan savaşlar ve isyan hareketleri sonucunda önemli maden bölgelerini de kaybetmiştir. Bu dönemde maden mevzuatının sektördeki sorunlara cevap verememesi neticesinde Avrupa maden mevzuatının Osmanlı Devleti'ne uyarlanması da sorunları çözememiş, tam tersine Avrupa lehine yapılan bu düzenlemeler sektörün dışa bağımlı olmasına sebep olmuştur.

Tanzimat'tan sonraki süreçte, savaşlar ile ekonomik yokluklar yüzünden işletmelere yatırım yapacak yerli sermayenin yetersizliği ve Avrupa sermayesinin Osmanlı Devleti'ne girişini kolaylaştırıcı yasal değişikliklerle sektörde devlet işletmeciliği yerini özel teşebbüse bırakmaya başlamıştır. Bu defa da yasal boşluklardan yararlanan kişiler, ellerindeki imtiyaz haklarını başkalarına devrederek bunun ticaretini yapmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda birçok sorunla

* Dr./Gevher Nesibe M. T. Anadolu Lisesi Tarih Öğretmeni, Sorgun/Yozgat. yasarocal66@gmail.com

boğuşan madencilik sektöründe bazı düzenlemeler ve ıslah faaliyetlerinde bulunsa da, bu durum sorunları çözmeye yetmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Osmanlı Madencilik Sektörü, Maden-i Hümayun, Simli Kurşun, Kalhane.

Abstract

Since the foundation of the Ottoman Empire, valuable mines which affect the level of development and welfare of the countries have been admitted as one of the most important source of income of the national treasury and civil and military zone. Ottoman Empire which is attentive to conquering the mine zones in Balkans, gets highly efficiency from these mines thanks to carrying out conscious policy in mine field in the Classical Period.

From the end of the 17th century, mining has lost its earlier significance because of the effects of foreign developments. After that, because of the social and economical troubles, some of the mines made loss and were closed. The Ottoman Empire which could not follow the development of the mining sector in West, lost its important mining zones because of the wars and riots in the beginning of the 19th century. In this period, because Ottoman Empire's mining regulations couldn't solve the problems, Europe mining regulations were tried to adapt Ottoman Empire regulations. However, these regulations caused the Ottoman Mining sector to depend on foreigners.

After Tanzimat Reform Era, there was lack of national capital to invest because of the wars and economic trouble and because Europe's capital could easily enter the Ottoman Empire thanks to legal changes, private sector replaced state sector. In this time, people who benefited from legal gap, started to trade by giving their privilege to another. Although Ottoman Empire made some regulations and reforms in mining sector in 19th century, this situation couldn't be efficient to solve the problems.

Keywords: Ottoman Empire, Ottoman Mining Sector, Imperial Mine, Silver Mixture Lead, Refinery.

Giriş

Toplumların ekonomik hayatlarında önemli yer tutan madencilik sektörü, yalnız ekonomik hayata yön vermekle kalmamış medeniyetlerin oluşumunun da temel dinamiğini oluşturmuştur. Tarih boyunca uygarlıkların geçirdikleri dönüşümü şekillendiren temel sektörlerden biri olan madencilik, çok uzun bir süre dünya siyasetine ve ekonomisine yön vermiş Osmanlı Devleti'nde de, sivil ve askeri birçok çalışma alanını etkilemiştir.

Son çeyrek asırda sosyo-ekonomik tarih araştırmaları kapsamında Osmanlı'da madenler ve madencilik üzerine yapılan incelemelerde bir artış olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'ndeki madenler ve buna bağlı alanlar, hem ekonomi hem de sosyal boyutuyla tam anlamıyla ortaya konulamamıştır. Madenlerin işletilme tarzları ve maden hukuku gibi konularda yapılmış çalışmalar mevcut olmakla birlikte maden işletmelerinin tarihi, üretilen madenlerin Osmanlı maliyesindeki yeri ve özellikle de Osmanlı madencilik sektöründe yaşanan sorunlar üzerinde yeterince çalışma mevcut değildir. Bununla birlikte madenlerde istihdam edilen işçiler ve bu işçilerin gündelik yaşantıları, madenlerde kullanılan teknolojiler, çıkarılan madenlerin gündelik yaşamdaki kullanım alanları gibi daha da özel alana giren konular, tüm yönleriyle araştırılmayı beklemektedir.

Osmanlı Devleti'nde, neredeyse 19. yüzyılın ortalarına kadar maden kaynakları üzerine kapsamlı ve bilimsel araştırmaların yapılmamış olması, günümüzde mevcut arşiv kaynakları içerisinde yer alan madencilikle ilgili belgelerin dağınık olması, Osmanlı madenciliği ve madencilik sektörünün sorunları hakkında derli toplu bilgiler elde edemememize neden olmuştur. Yine maden işletmesinde ve işletme içindeki ocaklarda kullanılan teknoloji hakkında bilgisizlerin yetersizliği sektördeki genel durumun tüm boyutları ile ortaya çıkarılmasına engel bir durumdur.

1. Klasik Dönem Madencilik Alanındaki Uygulamalar

Kuruluşundan itibaren, özellikle Rumeli topraklarında yaptığı fetihlerde, planlı bir iskân siyaseti güden Osmanlı Devleti, sınırlarına kattığı topraklardaki ekonomik faaliyetleri hiçbir zaman göz ardı etmemiştir. Zaten 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlarda yapılan fetihlere bakıldığında, devletin ele geçirdiği topraklar, çoğunluğunu madencilik faaliyetlerinin yapıldığı bölgelerden oluşmaktaydı.¹ II. Mehmet'in saltanat yıllarının sonlarına doğru Anadolu ve Balkanlar'daki maden bölgeleri Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bunun bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nde madenler, çeşit yönünden ve rezerv bakımından zenginleşmiş, bu durum da devletin askeri ve malî bakımdan oldukça iyi seviyelere ulaşmasında etkili olmuştur. Madenlerin bu duruma gelmesinde istihdam edilen reaya ve bunlara bazı örfî vergilerden tanınan muafiyet de oldukça etkili olmuştur.² Madenci reayasına tanınan bu

¹ Halil İnalçık, *Devlet-i Âliyye, C. I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 243.

² Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. v.

muafiyetlerde, sektör için ifa edilen hizmet önemli olduğundan, mensup olunan dine bakılmaksızın madencilik faaliyetlerinde bulunan herkes yararlandırılmıştır.³

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemde maden çeşitliliğinin yanı sıra maden çıkarma ve işleme metotları ile diğer madencilik konularında da Avrupa'da uygulanan teknolojinin gerisinde olmaması, devletin bu sektöre önem verdiğine bir işarettir. Bu dönemde madenlerin işletmesine özen gösterildiği kadar, altın ve gümüşün dışarı çıkarılmasının önüne geçilmesi de Osmanlı madencilik politikasının belirleyici unsurlarındandır. 16. yüzyılda bakır, kurşun ve demir gibi madenlerle nal ve mız gibi maden ürünlerinin bazı ülkelere satışının yasaklanması örneğinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde çeşitli madenlerin yurt dışına satışının yasak olması veya yabancı ülkelere ülkeye girişine yasak getirilmesi klasik dönemde devletin planlı bir madencilik politikası yürüttüğünü göstermektedir.⁴

Bu politikaların bir sonucu olarak, maden işletmeleri dönemin hem sivil ve askeri alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamış hem de dönemin güçlü devletlerine bazı savaş araç-gereçleri malzemesi dahi satmıştır. Osmanlı Devleti'nde hazine gelirlerinde hiç azımsanmayacak bir miktarın maden işletmelerinden gelen maden gelirlerinden oluşuyor olması da, klasik dönemde bu sektörün ne kadar canlı olduğunu göstermektedir. Sadece Gümüşhane madenlerinin hazineye olan katkısının yüzde beşten fazla olduğu göz önüne alındığında, maden gelirlerinin devlet hazinesi için ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.⁵ Klasik dönemde madencilik sektöründe devletin uygulamış olduğu kendi kendine yeterlilik politikası başarılı olmuş, madenlerin çıkarımı ve artırılmasında olduğu gibi, madenlerin naklinde de dikkatli davranılmış, bütün bunlar yapılırken de merkezden sıkı biçimde kontrol edilmiştir.⁶

2. Madencilik Sektöründe Yaşanan Problemler

17. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan iç ve dış gelişmelerle birlikte devlet için parlak dönemlerin sona ermesi ve madencilik faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı Rumeli'deki toprakların yitirilmesi ile madencilik faaliyetlerine yalnız Anadolu topraklarında devam edilmiş, buna bağlı olarak da hazine gelirlerinde azalmalar meydana gelmiştir. 18. yüzyıldan sonra Osmanlı madencilğinde yaşanan çözümler ve gerileme Rumeli ve Anadolu'da yer alan ve

³ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 139.

⁴ Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 297.

⁵ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 2, S.1, 1943, s. 118.

⁶ Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 799.

önceki yıllarda üretim bakımından önem arz eden madenlerin üretiminde de düşüşlere sebep olmuştur.⁷ Bu yüzyıldan itibaren maden üretimindeki gelişmelere ayak uydurulamaması sebebiyle Osmanlı madenciliği gerilemiş ve madenler devleti zarara uğratan bir sektör haline gelmiştir.⁸

19. yüzyılın hemen başlarında yaşanan savaşlar, ayaklanmalar ve reform çabaları Osmanlı ekonomisini ve ekonominin can damarı olan maden işletmelerini de olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde yaşanan dış gelişmelerin yanı sıra devletin kendi içindeki idari, askeri, mali bunalımlar her alanda olduğu gibi madencilik sektöründe de kendini göstermiş ve devlet bu alanda ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Maden mevzuatının sürekli değişikliğe uğraması, değişen maden mevzuatındaki boşluklardan yararlanılarak verilen imtiyazların suiistimali, dünya maden piyasalarındaki fiyat dalgalanmaları, maden işletmelerinde kullanılan teknolojinin çağının gerisinde olması, madencilik konusunda uzmanlaşmış kişilerin yokluğu, madenlerin nakliyesinde kullanılan yolların yetersizliği ve düzensizliği ile devletin ve madenleri işletecek müteşebbislerin yeterli sermaye ortaya koyamaması gibi durumlar madencilik sektörünün en önemli sorunları olmuştur.

2.1. Maden Mevzuatının Yetersizliği

Osmanlı Devleti'nde, madencilik alanında istatistikî bilgilerin düzenli bir şekilde tutulması işine ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlanmıştır.⁹ Bununla birlikte bu tarihten öncesine ait madencilik ve madenlerin idare tarzı ile kanuni mevzuatı hakkında bilgiler yeterli düzeyde değildir.¹⁰ Bütün bunlarla birlikte madencilikteki geriliğin bir sebebi mevzuatın yetersizliğine bağlanmış ve

⁷ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.317.

⁸ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminin Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Anka, 1997, s. 9.

⁹ Meclis-i Âli Tanzimat'ın talebiyle Maden-i Hümayun Meclisi tarafından hazırlanan 1857 tarihli bir defterde, Rumeli ve Anadolu coğrafyasında var olan madenler, çıkarıldıkları yerleri ile beraber işletme türlerine göre gösterilmiştir. Bu defterde hazine tarafından kayıt altına alınan bütün madenlerin isimleri ve buldukları yerler hakkında bilgiler bulunmaktadır. (Defterde belirtilen madenler ve çıkarıldıkları yerler için ayrıca bkz. Fahrettin Tızlak, "XIX. yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *Belleten*, S.229, 1997, ss. 703-718) Maden-i Hümayun Meclisinin hazırlamış olduğu bu defterde, madenler işletme türlerine göre belirtilmiş olup, bu işletmelerin hangilerinde üretimin devam ettiği, hangisinin atıl halde olduğu gösterilmiştir. Defterde madenlerle ilgili bir *cetvelinin düzenlenmesi* konusunun gündeme gelmiş olması sektörde istatistikî bilgilerin tutulmaya başlandığını göstermesi yönüyle önemlidir. BOA. İ.DH. 356-23521 (5 S 1273-5 Ekim 1856).

¹⁰ Reşat İzbirak, "Türkiye'de Madencilik" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, 1945, s.215.

buna gerekçe olarak da; Osmanlı Devleti'nin madencilik alanında baştan itibaren devletçi ve tekelci bir işletme mantığı yürütmesi ve kuruluşundan 19. yüzyılın ortalarına kadar şer'i hükümlerden¹¹ kaynaklı olarak bu sektördeki tek belirleyici unsur olması gösterilmiştir.¹²

Tanzimat sonrası dönemde bu durumu değiştirme adına mevzuat değişikliklerine gidilmiş ve bu defa da Fransız maden yasaları, Osmanlı maden mevzuatını şekillendirmeye başlamıştır. 1810 tarihli Fransız Maden Kanununun uyarlanması ile ortaya çıkan 1869 Maden Nizamnamesi ile devlete belli bir ödeme yapılması karşılığında, toprak sahibi veya üçüncü şahıslara işletme hakkı verilmiştir.¹³ Yabancı devlet vatandaşlarına tek başlarına madenlerde mülkiyet edinme hakkı getirilmesi, madenlerde devletçi zihniyeti değiştirme adına önemli bir değişikliktir. Ne var ki, maden mevzuatında yapılan bu ve benzeri değişiklikler, diğer sektörlerde olduğu gibi madencilik alanında da, Avrupa'nın lehine yapılan düzenlemelerle sonuçlanmıştır. Maden mevzuatının devrin değişen şartlarına ve Osmanlı Devletinin kendi iç dinamiklerine uygun olarak gelişme gösterememiş olması sonucunda da, sektör büyük zarar görmüştür.¹⁴

II. Abdülhamit döneminde hazırlanan ve içerisinde Ergani'de bulunan bakır madeni ile ilgili bilgilerin de yer aldığı bir layihada,¹⁵ yürürlükteki mevzuata göre idare edilen bu işletmenin zarar ettiği üzerinde durulmuştur. Layihaya göre, işletmede üretimin son aşamasında *bakırdan kilo başına bir kuruluş kâr kalıyorsa da bu da çalışanların maaşına ancak yettiği* ifade edilmiştir. Layihayı kaleme alanlara göre devlet, ormanların tahrip edilmesinden başka hiçbir fayda sağlamayan bu

¹¹ Şer'i hükümlere göre maden bulunan araziler dört kısımdır: 1. Mübah (herkesin istifade edeceği metruk) araziler; bu arazilerde bulunun madenin humsu yani beşte biri devlete ve geriye kalanı madeni bulana aittir. 2. Mirî arazi; bu arazide bulunan madenlerin tamamı hazineye aittir. 3. Mülk arazi; şahıslara ait bu arazilerdeki madenlerin beşte biri devlete, kalanı ise toprağın sahibine aittir. 4. Vakıf arazi; beşte biri devlete geriye kalanı da bulana aittir. Altın, gümüş, demir, bakır madenlerinden beşte biri mirî arazi hariç, nerede bulunursa bulunsun devletin, mirî arazilerde ise tamamı devlete aittir. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tablilleri, C. II*, İstanbul, 1990, s. 276.

¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, C.VI*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.245.

¹³ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, (Çeviren: Sabri Tekay), Yurt Yayınları, Ankara, 1987, s. 45.

¹⁴ Mehmet Bayartan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları, C. 10*, 2008, s.139.

¹⁵ II. Abdülhamit, saltanatının ilk yıllarında valilerden, buldukları bölgenin genel durumu ve sorunlarını kapsayan raporlar istemiş, bu istek doğrultusunda ülkenin her tarafından hükümet merkezine layihalar gönderilmeye başlanmıştır. Bu talimat doğrultusunda, 1880 yılında, Diyarbakır bölgesine gönderilen heyet, bölgede yer alan Ergani Madenlerinde de incelemelerde bulunmuştur. Musa Çadırcı, "II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Lâyiha", *OTAM, S.3*, 1992, s.413-485.

maden işletme tarzını değiştirerek yeni bir işletme yöntemi¹⁶ bulmalı ve bunun için mevzuat değişikliğine giderek, mağaralarda üretilen cevherin üretim yerinden doğrudan doğruya Avrupalı taliplerine gönderilmesinin yolunu açmalıydı.¹⁷ Osmanlı Devleti'ndeki en büyük maden işletmelerinden biri olan Keban-Ergani Maden-i Hümayunu'nda inceleme ve ıslah faaliyetleri ile görevlendirilen maden mühendisleri de aynı husus üzerinde durmuşlardır.¹⁸

¹⁶ Osmanlı Devleti'nde madenler üç usulle işletiliyordu: Çok uzun ömürlü olmayan iltizam usulü ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'daki maden mevzuatının örnek alınmasıyla yaygınlaşan ihale usulünün yanı sıra devlet işletmelerinin tamamına yakınında uzun süre uygulanan emaneten yönetim usulü. Bu son usulde, devlet işletmesi olan maden-i hümayunlara atanan eminlerin en önemli görevi, sorumlu bulunduğu madende gelir-giderlerin kontrol edilmesi ve harcamaların koordineli biçimde yapılarak çalışanların huzurunun sağlanması olmuştur. Madenle ilgili bu görevlerini yerine getirirken madenin durumuna göre belirli bir maaş da alan eminler, görevi esnasında oluşabilecek riskten sorumlu tutulmamıştır. Eminin en önemli görevi, sorumluluğuna aldığı işletmenin düzenini sağlamak, üretimin aksamaması için gerekli önlemleri almak olmuştur. Bu nedenle emin, kendisine tevdi edilen işten sağlanacak kâr veya uğranacak zarardan sorumlu tutulmamıştır. Halil Sahillioğlu, "Emin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.11, 1995, s.112.

¹⁷ M. Çadırıcı, "II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Lâyiha", s. 434.

¹⁸ Yabancı mühendislerin meşhurlarından olan Pauliny, 1841 yılında Anadolu madenlerini yerinde görmek üzere uzun bir geziye çıkmış, gezideki izlenimleri sonunda yapılmasını gerekli gördüğü hususları sunmak için, İstanbul'a geri dönmüştür. BOA. C.DRB 404-9 (22 Ca 1260-9 Haziran 1844). Anadolu'da aylarca süren incelemeleri sonucunda Keban-Ergani madenleri özelinde Osmanlı madenciliğinin genel sorunları ile ilgili Mösyö Pauliny tarafından hazırlanan raporda, şu hususlara dikkat çekilmiştir: 1-Madenlerin devlet tarafından işletilmesi yanlış bir yöntem olup, bir an önce özel sektörün önünü açacak çalışmalar yapılmalıdır. 2-Genel olarak madencilik konusunda hem idare edenlerde hem de çalışanlarda, büyük bir bilgisizlik mevcuttur. Bu konuda önlemler alınması gerekmektedir. 3-Çıkarılan maden cevherinin izabe ve kal fırınlarında işlenmesi için gerekli olan kömür ve kütüğün temin edildiği ormanlar azalmıştır. Kömür ve kütüğün temini için işletmeye daha uzak yerlere gidilmesi işletme maliyetlerini arttırmıştır. Mevcut ormanlar işletmenin bu şekliyle çalışması durumunda en fazla 25 yıl yetecek kapasitededir. Yakacak sorununa köklü ve kalıcı bir çözüm yolu bulunmalıdır. Orman temin edilen yerlerle maden işletmesi arasına demiryolu hattı döşenmelidir. 4-Madenlerin yer altından çıkartılmasından itibaren, kuyulardan izabe merkezlerine taşınana kadar ki aşamalarda, makina gücünden istifade edilmemektedir. Madenin çıkarıldığı yerlerdeki hava bacaları ve tüneller standartların gerisindedir. Açılan tünellerden bir işçinin geçmesi çok zor olup, çalışmaya müsait değildir. Belli dönemlerde yağmur, kar suları veya yer altından çıkan sular mağara ve kuyularda çalışmaları olumsuz yönde etkilediğinden işletmedeki çalışmalar kesintiye uğrayabilmektedir. Yine cevherlerin işlem gördüğü fırınlar, Avrupa standartlarının çok gerisinde ve ebatları çok küçüktür. Bu da üretim kaybına sebep olmaktadır. Kal ve izabe fırınlarını yakmada kullanılan körükler de, el kuvveti ile çalıştırılmakta, su kuvvetinden yararlanılmadığından hem emek hem de maliyet kaybı yaşanmaktadır. Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde*

Madencilik sektöründe mevzuattan kaynaklı sorunlara, bürokrasinin ağır işlemesi de eklenince, problemler daha da içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Örneğin bir madeni işletmek için teklifte bulunan bir girişimcinin veya şirketin, imtiyaz sözleşmesinin sonuçlanması için birkaç sene beklemesi gerekebiliyordu. Osmanlı basınında ekonomi ağırlıklı yayın yapan Dersaadet Ekonomi Gazetesi'ne¹⁹ göre, imtiyaz sözleşmesinin onaylanması için araya hatırı sayılır devlet ricalinin girmemesi durumunda da süreç uzayabiliyordu. Bu nedenle zararı göze alamayan kimi müteşebbisler maden keşfi için teşebbüste bulunmamışlardır.²⁰ Bazı imtiyaz fermanlarının çıkarılması için de yazışmalar yıllarca sürebiliyor Osmanlı bürokrasisinin maden imtiyazı hususundaki ağırlığı ve çıkarılan güçlükler de, müteşebbislerin madenlere olan ilgisinin azalmasına sebep olmuştur.²¹

2.2. Dünya Maden Piyasalarındaki Dalgalanmaların Osmanlı Madenciliğine Etkileri

Osmanlı madenciliğine olumsuz etki eden bir diğer gelişme de, devletin inisiyatifi dışında yaşanan, Güney Amerika ve Afrika madenlerinin Avrupa'ya taşınması olmuştur. Bu gelişme neticesinde 15 ve 16. yüzyıllarda Avrupa'ya ucuz gümüş girdikçe Osmanlı Devleti'nde gümüş maden üretimi arttırılmaya çalışılmış fakat aynı dönemde Avrupa'daki maden işletmelerindeki gümüş üretiminde büyük düşüşler yaşanmıştır.²² Bu dış gelişmenin etkisini en aza indirmek için direnen Osmanlı, gümüş madenlerindeki üretimin devamı için çok gayret sarf etmiştir. Fakat 17. yüzyılın başlarından itibaren Amerikan gümüşünün bol ve ucuz olarak Osmanlı ülkesine girmesine daha fazla engel olunamamış ve neticede birçok maden kapanmıştır.²³ İlerleyen dönemlerde de, Amerika menşeli gümüş dışındaki ucuz ve bol miktardaki diğer madenlerin Avrupa'ya ithal edilmesi devam etmiş ve Osmanlı Devleti'nde üretilen madenlerin fiyatlarında düşüşler yaşanmıştır.

Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850) (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 1991, s. 247-248.

¹⁹ 20. yüzyılın başlarına kadar çıkarılan Dersaadet Ekonomi Gazetesi'nde, ülke genelinde faaliyette olan maden yatakları hakkında bilgilerin yanı sıra Osmanlı ve yabancı ülke borsa haberlerine ve dönemin ekonomi hayatı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Nurten Ertul, *Ekonomi Basın Tarihi*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2008, s. 16.

²⁰ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Sayı 12, "Memalik-i Mabrusa-ı Şabanede Madencilik", (24 Şaban 1302-4 Ekim 1885).

²¹ Şerife Yorulmaz, *Aydın Vilayetinde Madenler (1850-1908)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1994, s. 60.

²² Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 43

²³ Ş. Yorulmaz, *Aydın Vilayetinde Madenler*, s. 21-22.

19. yüzyılın sonu itibariyle Osmanlı Devleti'nde çıkarılan madenlerin, maden işletmelerini ve işletme usullerinin gösterildiği Dersaadet Ekonomi Gazetesi'ne göre, Osmanlı Devleti'nde yürürlükteki maden mevzuatının yetersizliği ile birlikte, dünya ticaretinde yaşanan ekonomik *bubran* neticesinde Osmanlı madenlerinin değerinde büyük düşüşler yaşanmıştır.²⁴ 19. yüzyılın ortaları itibariyle Osmanlı Devleti'nde fazlaca krom, simli(gümüş karışımı) kurşun, bakır, kömür, zımpara, manganez, nikel, kükürt ve bor madenleri bulunmaktaydı. Bu madenlerden krom madeninin Osmanlı topraklarında fazlaca bulunmasına rağmen, çıkarıldığı işletme sayılarının 19. yüzyılın sonlarına doğru azaldığı gözlemlenmiştir. Krom madeni ile ilgili yaşanan bu tezadın sebebi, Rusya ve bazı ülkelerde bu madenin keşfi ve üretime geçilmesi ile fiyatlarda büyük bir dalgalanmanın yaşanmasıydı. Örneğin 1880'li yıllarda tonu 11-13 İngiliz lirasından satılan krom madeni, bu tarihten on sene sonra 4-4,5 İngiliz lirasına kadar düşmüştür. Buna rağmen yine de bu madene müşteri bulunamamıştır. Madenin üretim masraflarını dahi karşılayamaması sebebiyle birçok işletme kapatılma tehlikesiyle baş başa bırakılmıştır.²⁵ Bu dönemde Avrupa piyasasında krom madenlerini işleyen birkaç fabrika, piyasalara tamamen hâkimiyet kurarak, tekel oluşturmuşlardır.²⁶

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde, özellikle gümüş madenciliğinde yaşanan sıkıntılar, genel olarak dış kaynaklı olmuştur. Amerika, Rusya ve diğer ülkelerde birçok büyük simli kurşun işletmesi bulunmakta ve maden fiyatları Osmanlı ülkesine göre daha düşük seviyede seyretmekteydi. Örneğin 1885'li yıllarda gümüşün kıyyesi²⁷ 160 frank olup, nakliye ve diğer masraflar hiç eklenmese bile, Osmanlı ülkesinde simli kurşun madeninin yabancı ülkelerdeki madenlerle rekabet şansı çok zayıflamıştı. Yurt dışındaki piyasasının düşüklüğünden dolayı, işlenmiş ve mamul simli kurşun ithalinin önüne geçilememiştir.²⁸ Dönemin seyahatnamelerinde de, Osmanlı Devleti'nde üretilen gümüşün değerinin dünya piyasalarındaki düşüşten etkilendiği ve bu yüzden devlet tarafından işletilen maden-i hümayunların zarar ettiğinden bahsedilmiştir.²⁹

²⁴ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Sayı 12, "Memalik-i Mabrusa-ı Şabanede Madencilik", (24 Şaban 1302-4 Ekim 1885).

²⁵ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Sayı 12, "Memalik-i Mabrusa-ı Şabanede Madencilik", (24 Şaban 1302-4 Ekim 1885).

²⁶ Ercüment Balcı, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Maden İşletmeleri, (Bulgar'dağı Maden İşletmesi Örneği) 1825-1908* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 77.

²⁷ Kurşun madeninin ölçü birimi olan (û)kıyye 1,282 kilogramdır. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 1118.

²⁸ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Sayı 13, "Memalik-i Mabrusa-ı Şabanede Madencilik", (9 Ramazan 1302-22 Haziran 1885).

²⁹ Seyyah Vital Cuinet 1880-1892 yılları arası dönemde Anadolu coğrafyasının sosyo-ekonomik durumu hakkında istatistiki bilgiler verdiği seyahatnamesinde Anadolu'da

Osmanlı Devleti'ndeki en kaliteli bakırın üretildiği yer olan Ergani Maden-i Hümayunu'ndaki bakırın fiyatı 1880'li yıllarda ithal edilen bakır fiyatları ile karşılaştırıldığında oldukça yüksekti. Nakliye ve yakıt masraflarının fazlalığı sebebiyle Osmanlı'da tonu 1300-1400 frank olan bakır, Avrupa'da aynı dönemde 1000 frank civarındaydı.³⁰ Dersaadet Ekonomi Gazetesi'ne göre, Ergani Maden-i Hümayunu dışında üretim yapılan yerlerde, yeni usullerle üretim yapılmadığından bu madenlerden ihracata yönelik cevher çıkarılamamaktaydı. 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da yıllık 200 bin ton bakır kullanılmakta ve bunun büyük kısmı yine Avrupa'da üretilmekteydi. Oysaki Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu yıllık bakır miktarının 150 bin tonu ithal edilmekteydi.³¹ Fiyatların gün geçtikçe düşmesi sebebiyle madenlerde elde edilen cevherin, Avrupa piyasalarını istila etmiş olan Amerika kaynaklı madenler karşısında, rekabet şansı da gittikçe azalmaktaydı. Buna, kalhanelerin yüksek maliyetli üretimleri de eklendiğinde, madenlerin tamamen kapandıkları bile oluyordu.³²

Osmanlı ülkesindeki bir diğer maden olan manganез, Karesi, Çanakkale, İzmit ve Karadeniz sahilindeki çeşitli yerlerde bulunmaktaydı. 1850-1860'lı yıllarda 7 İngiliz lirası değer biçilen manganез, aradan geçen 20 yılda 2,5 ila 3,5 İngiliz lirasına arasına kadar düşmüştür. Fiyatının yüksek olduğu dönemde yıllık manganез ihracatı 2-3 bin ton civarındaki iken, İspanya'da ve Rusya'da manganез madenlerinin işletilmesiyle birlikte 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'ya bir ton bile cevher gönderilmemiş, ayrıca manganез madenini işleyecek işletmelerin olmaması sebebiyle, çıkarılan bu madenden devletin kendisi de istifade edememiştir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarından itibaren işletilen bir diğer maden olan zımpara madeninin işletmesi, Aydın vilayetinde bulunmaktaydı. Madam Abot tarafından ihale yoluyla işletilen ve aynı zamanda yıllık 3-4 bin ton ihracatı yapılan bu madenin tonu, işletmenin ilk

faaliyette olan bazı maden işletmelerinin, dünya piyasalarındaki gümüşün düşüşünden etkilendiğini ve bu yüzden zarar ettiğini belirtmiştir. Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie VI*, Les Editions Isis, İstanbul, 2001, s. 44.

³⁰ Bu dönemde dünya piyasalarında düşen bakır fiyatlarından Tokat Kalhanesinin etkilenmesi, gazetede ki bu rakamları doğrulamaktadır. Dünya pazarlarına hâkim olmak isteyen büyük firmalar arasındaki sert rekabet neticesinde, bakırın piyasa fiyatı 1850-1870 arası dönemde %60 oranında düşmüş ve bir okka bakır 4 kuruş civarına gerilemiştir. Bu rakam, Ergani'deki cevher maliyeti ile Tokat'a kadar ulaştırma masrafları hariç olmak üzere, sadece Tokat'taki tasfiye maliyetine yakın bir fiyattı. Bu şartlarda faaliyetlerine daha fazla devam edemeyen Tokat Kalhanesi 1880'lerin sonunda kapatılmıştır. Mehmet Genç, "17.-19. yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara, 1987, s.168.

³¹ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Sayı 13, "Memalik-i Mabrusa-ı Şabanede Madencilik", (9 Ramazan 1302-22 Haziran 1885).

³² M. Genç, "17.-19. yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", s. 168.

açıldığı dönemde 16-17 İngiliz lirasına satılırken, 1890'lı yıllar itibariyle yurt dışındaki fiyatların düşüklüğü sebebiyle en kaliteli olanı dahi, 6-7 İngiliz lirasını geçmemiştir.³³

Osmanlı Devleti'nde birçok yerde çıkarılan kurşun madeni de, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra dünya piyasalarında yaşanan dalgalanmalardan etkilenmiştir. Nitekim 1873'ten 1884'e kadarki dönemde geçen sürede Avrupa piyasasında kurşun fiyatı çok düşmüştür. Bu tarihler arasında Amerika kaynaklı kurşunun Avrupa'ya yoğun bir şekilde ithali, fiyatları % 50 oranında düşürmüştü, bundan dolayı Avrupa'da bile bazı işletmeler kapatılmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti de Avrupa piyasalarında kurşun madenin de yaşanan fiyat dalgalanmalarından etkilenmiştir.³⁴

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortaları itibariyle üretilen bir diğer maden olan Borasit madeni, Karesi vilayetinde bulunmakta ve Avrupa'ya yıllık 7-8 bin ton ihraç edilmekteydi. Borasit madenini ilk imtiyaz sahipleri çok kârlı işlettiklerinden oldukça servet sahibi olmuşlardır. Çünkü borasit cevherinin tonu 30-35 liraya kadar satılmıştır. Sonraki dönemlerde Avustralya, Şili ve Peru gibi yerlerde keşf olunan yeni cevherler yüzünden yıllık ihracat miktarı 6 bin ton civarı seyrederken tonu 8-11 liraya kadar düşmüştür. Yabancı piyasalardaki bu fiyat dalgalanmaları, devlet tarafından alınan vergiler, nakliye masraflarının yüksekliği gibi nedenlerden ötürü üretimi düşen bu maden, her geçen gün piyasalardaki rağbetini kaybetmiştir.³⁵

Yabancı ülke maden piyasa fiyatlarındaki değişim ve neticesinde Osmanlı madenlerindeki değer kaybı, son dönemde Osmanlı ekonomisini, özellikle madencilik alanında, dünya ekonomileri içinde hammadde ihracatçısı ve sınaî ürün ithalatçısı bir konuma sokmuştur.³⁶ İhracatın azalması ile ilgili olarak 1884 yılına ait İtalya ile yapılan ihracat-ithalat rakamları da bu durumu özetlemektedir. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonlarına doğru İtalya ile yapmış olduğu ticari ilişkilerde maden ihracatı 51.106.870 frank iken, aynı ülkeden yapılan maden ithalatı 184.518.534 franktır. Oysaki aynı dönemde İtalya ile yapılan toplam ihracat; 1.096.540.275 frank iken, toplam ithalat 1.344.745.099 franktır.³⁷ 1884 yılına ait bu veriler, iki ülke arasındaki toplam ihracat-ithalat değerleri arasında büyük bir farkın olmadığını gösterirken, madencilik alanında ithalat ve ihracatta İtalya lehine büyük bir fark olduğunu ortaya koymaktadır. 1880'li yıllarda

³³ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Sayı 13, "Memalik-i Mabrusa-ı Şabanede Madencilik", (9 Ramazan 1302-22 Haziran 1885).

³⁴ Orman ve Maadin Mecmuası, Ağustos 1883, s. 56.

³⁵ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Sayı 13, "Memalik-i Mabrusa-ı Şabanede Madencilik", (9 Ramazan 1302-22 Haziran 1885).

³⁶ Nejat Tamzok, "Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, (1861-1948)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S.63-4, s.180.

³⁷ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi Sayı 7 (13 Cemaziyelahir 1302-30 Mart 1885).

Bereketli, Kozan, Keban, Akdağ, Kratova ve Samakocuk gibi maden-i hümayunların atıl halde olduğu bir zaman dilimine denk geliyor olması sanıyoruz ki aradaki bu uçurumu açıklamaktadır.³⁸

2.3. Maden İmtiyazlarının Suiistimali

Osmanlı Devleti, madencilik faaliyetlerinin gelişmesi için, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren emanet usulüyle işletmekte olduğu madenlerin yapılarında değişikliğe gitmiş ve madenleri imtiyaz usulüyle özel teşebbüse ihale etmenin yolunu açmıştır. Osmanlı Devleti'nde bu tarihten önce de gelirlerin artırılması ve yeraltı kaynaklarının geniş ölçüde işletilmesi amacıyla hiçbir ayırım yapmadan, talepte bulunan bütün tebaaya, mülkiyeti kendisinde olmak şartıyla, 10-30 yıl arasında değişen sürelerle işletme hakkı veriliyordu.³⁹ Fakat 1869 yılında hazırlanan maden nizamnamesiyle maden imtiyazları 99 yıla kadar çıkartılarak mevcut kaynakların değerlendirilmesi, madenlerin boş ve atıl kalmalarına engel olunması için madenlerin mülkiyet hakkının özel teşebbüse devrinde yasal düzenlemeler yapılmıştır.⁴⁰ Bu nedenlerle Ergani-Keban, Bereketli-Bulgardağı⁴¹ ve Akdağ Maden-i Hümayunu⁴² gibi birçok devlet işletmesinin yapısı da değişmiş ve 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında imtiyaz usulüyle özel sektöre ihaleye verilmiştir.

Madenlerin üretimini arttırma ve devlete ekonomik katkı sağlama düşüncesiyle yaygınlaştırılmaya çalışılan ihale yoluyla işletme düzeninde verilen imtiyazlarda, bazen farklı hesaplar dönmüştür. İltimas veya rüşvet yoluyla elde edilen imtiyaz fermanları, Osmanlı Devleti sınırları içinde maden işletmek veya fabrika açmak isteyen kişi ve şirketlere yüksek kâr ile devredilmiş, bu durum da 19. yüzyıl Osmanlı madencilik sektörünü olumsuz etkilemiştir. 1860-1914 yılları arasında birçok spekülör, Osmanlı bürokrasisindeki ilişkileri sayesinde devlet madenlerini ve arazilerini herhangi bir yatırım yapmaksızın elden ele dolaştırmışlardır. Arama izni ve imtiyaz almak isteyenlerin yerine getirmeleri gereken koşullar, yönetmeliklerde belirlenmiş olmasına karşın imtiyaz elde etmek, özel ilişkiler ve kime ne kadar rüşvet yedirileceğini bilmeyi gerektiren bir

³⁸ BOA. T.d. 736/17-18(4 Ca 1303-8 Şubat 1886).

³⁹ *Bozok ve Kayseri sancakları dâbilinde kain mahal-i madenlerden zıburu mamul ve muhtemel olan kömür ve tuş ve kil madenlerine 30 sene müddet-i imtiyazıye ve kefalet-i muteberıye ile tebâ-i Devlet-i Âliye'den Domas Beşirkan uhdesine ihalesi...* buna bir örnektir. BOA. MVL 398-17317(11 L 1274-25 Mayıs 1858).

⁴⁰ Özkan Keskin, *Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 163.

⁴¹ Adı geçen madenler, 20. yüzyılın başlarında Fransız-Alman ortak girişimi olan şirketlere ihale edilmiştir. E. Balcı, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Maden İşletmeleri*, s.131.

⁴² 1900'lü yılların başında 99 yıllığına bir şahsa ihale edilmiştir. BOA. ŞD. 548-29(29 Z 1328-1 Ocak 1911).

tür uzmanlık alanı olmuştur. Kurulan şirketler dışında, İstanbul'da bütün işi imtiyaz alıp satmak olan birçok kişi türemiştir.⁴³ Bunun sonucunda imtiyaz elde edip sonra başkalarına devretme işi kârlı bir alana dönüşmüş, kuruluş amacı maden imtiyazı alıp bunu satmak olan şirketler kurulmuştur. Bu alanda, devlet bürokrasisindeki özel ilişkilerini kullanarak imtiyaz almak için kime ne kadar rüşvet verileceğini bilen uzmanlar ortaya çıkmıştır. Madencilik sektöründe ortaya çıkan bu spekülâtorler dışında kimseye imtiyaz verilmemiş, girişkenlikleri sayesinde imtiyaz elde edebileceklerini düşünen kişilerin kurdukları şirketler de, kurucuların bütün çabalarına rağmen, imtiyaz alamamaları sonucu birer birer iflas etmişlerdir.

Üretim amaçlı işletmecilikten çok, kazanılmış maden haklarının el değiştirme yoluyla ticareti, madencilüğün gelişmesinin önündeki engellerden olmasına rağmen, çok tercih edilen bir yöntem olmuştur. Maden hakkını ele geçiren bu hakkını tutturabildiği bir fiyatla başkasına devretmiş, devralan ise müsait bir zamanı bekleyip, kazandığı hakkı yine bir fiyat farkıyla bir üçüncü şahsa satmıştır. Kârı birinci planda gören bu kişiler, yatırım gerektiren maden işletmeleri için yeterli sermayelerinin olmadığını gerekçe göstererek imtiyaz haklarını başkalarına devretmişlerdir.⁴⁴ Esasında bu maden ruhsatı ticareti, devlet açısından hazineye bir kazanç olarak görülmüştür. Devlet, hazırlanan nizamname ve diğer yasal değişikliklerle, bu faaliyetlerden daha fazla harç ve vergi kazanmak gayesiyle çeşitli düzenlemeler yapma yoluna bile gitmiştir. Çeşitli malî sıkıntılar içinde kıvranan Osmanlı Devleti, bu yüzden kazancını temin etmek ve garanti altına almak gayesiyle, yeraltı zenginlikleri üzerinde yapılan bu imtiyaz satışlarındaki el değişikliğine pek ses çıkarmamıştır. Teknik ve ekonomik bir görüşten uzak olan bu usul de, birçok spekülâsyonlar doğurmuştur.⁴⁵ Örneğin Türkiye Madencilik Yatırım Şirketi, Trabzon dolaylarındaki bakır ve gümüşlü kurşun madenlerini işletme imtiyazını elde eden iki İstanbullu tüccara, 22 bin sterlin ödeyerek imtiyazı satın almıştır. Osmanlı Madencilik Şirketi de, İzmit yakınlarındaki bir madenin işletme imtiyazı için, imtiyaz sahiplerine 40 bin sterlin ödemek zorunda kalmıştır. Akdeniz Buhar, Kömür ve Demir Şirketi, İzmir dolaylarında bir kömür damarı keşfeden ve İstanbul'daki ilişkileri sayesinde imtiyaz fermanını almayı başaran iki İzmirliye, 80 bin sterlin vererek bu imtiyazı satın almıştır. Sivas yakınlarında bulunan gümüşlü kurşun madenini işletme imtiyazını elde eden Alman şirketi ise, 51.600 sterlin karşılığında maden üzerindeki bütün haklarını Küçük Asya Madencilik Şirketi'ne devrettiği gibi, İngiliz şirketinin yedi yöneticisinden birini atamak hakkına da sahip olmuştur.⁴⁶ Yine Balıkesir yakınlarındaki yeni keşfedilen

⁴³ Ş. Yorulmaz, *Aydın Vilayetinde Madenler*, s.67.

⁴⁴ F. Tızlak, "XIX. yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", s. 717.

⁴⁵ "Türkler ve Madencilik," *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, S. 5, 1935, s.12.

⁴⁶ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s.207.

borasit yataklarının imtiyazı Müşir Fuad Paşa'ya verilmiş, Paşa'da bu imtiyazını 1889'da Viale ve Pradel isimli iki Fransız'a devretmiştir.⁴⁷

Maden imtiyazlarında konumlarını kullanarak, bağlı buldukları devletlerin çıkarlarına hizmet eden yabancı ülke temsilcileri de, imtiyaz satışlarında etkili olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde görev yapan yabancı devlet görevlilerinin maden imtiyazı almaları, resmi sıfatlarından dolayı istisnai bir uygulama olup, bu durum birtakım suiistimallere yol açtığından, yabancı memurların maden imtiyazı alamayacaklarına dair maden mevzuatında değişiklik yapma yoluna gidilmeye çalışılmıştır. Fakat yabancı memurlara getirilmek istenen maden imtiyazı yasağına, yabancı devletler Osmanlı Devleti ile yapmış oldukları anlaşmalara dayanarak, buradaki tebaalarının haklarını korumak amacıyla itiraz etmişlerdir. Neticede bu konuda yapılan değişikliklerle yabancı ülke temsilcilerinin maden imtiyazı alması görev yaptıkları bölgelerle sınırlandırılmış ve Osmanlı memurlarını da kapsayacak hale getirilmiştir.⁴⁸

2.4. Teknolojik Yetersizlikler ve Uzman Eksikliği

Osmanlı madenlerinde, yüzyıllar itibariyle genel üretim seviyesinin düşmesindeki sebeplerden biri de teknolojik yeniliklerin yeterince uygulamaya konulamayışı olmuştur. 15. ve 16. yüzyıllarda Almanlar tarafından Balkanlara taşınan maden teknolojisi sayesinde Osmanlı Devleti, dönemin Avrupa madencilik sektörüyle rekabet eder durumda olup, maden çıkarma, ocak içindeki suların tahliyesi, mağaralar içindeki havalandırma sistemleri, ham madenin işlenmesi işlemleri ve su gücüyle çalışan çarkların çalışma yöntemleri gibi konularda Avrupa'da kullanılan teknolojinin gerisinde değildir.⁴⁹ Bu dönemde Rumeli ve Anadolu'da yapılan madencilik faaliyetlerinde ve bu madenlerin değerlendirildiği askeri tesislerde dönemin batı teknolojisi kullanılmaktaydı.⁵⁰ İlerleyen yüzyıllarda genel durumun muhafaza edilememesi neticesinde Osmanlı madencilik sektörü her geçen gün gerilemiştir. 17. yüzyılın sonlarına kadar, dünyadaki maden üretim teknikleri hemen hemen aynı iken bu tarihten itibaren buhar makinesinin bulunması ve yaygın olarak kullanımıyla birlikte, Avrupa'da maden ocaklarındaki üretimde de önemli artış olmuştur. 19. yüzyıla geldiğimizde, Avrupa'da ciddi değişimler yaşanırken Osmanlı maden ocaklarındaki kullanılan teknolojiye fark edilebilir değişim olmamıştır. Ocaklarda kullanılan mevcut teknolojinin kısıtlı olması, da üretim miktarını olumsuz etkilemiştir. Örneğin, Osmanlı madenlerinde ki ortalama derinlik 115-

⁴⁷ Ramazan Balcı-İbrahim Sırma, *Ticaret ve Ziraat Nezareti-Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri*, İTO Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2012, s.36.

⁴⁸ Ş. Yorulmaz, *Aydın Vilayetinde Madenler*, s.61.

⁴⁹ M. Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", s.795.

⁵⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul, 1996, s.429.

155 metre arası olan ocak derinliği Avrupa'daki ocak derinlik ortalamasının ancak yarısına denk gelmektedir.⁵¹ Gittikçe daha derinlere inme zorunluluğu, üretim maliyetlerinin göz önüne alınması mecburiyetini de getirmiştir. İşin sürdürülebilmesinin yararlı olup-olmadığı, üretim girdilerine göre belirlendiğinden çoğu zaman derinlere inmenin maliyeti, üretim kârını sıfırlamıştır. Teknolojik imkânsızlıkların da etkisiyle çok derinlere inilememesi yüzünden, yüzeydeki cevherin bitmesi sebebiyle bazı maden-i hümayunlar kapanmıştır. Nitekim Ankara vilayeti sınırlarında üretim yapan Gümüşkan Maden-i Hümayunu, üretim yapılan mağaralarda cevherin tükenmesi ve kullanılan teknolojinin yetersizliği yüzünden çok derinlere inilememesi nedeniyle kapanmıştır.⁵²

Madenlerdeki üretimi etkileyen teknolojik yetersizlikler, işletmelerin en önemli bölümleri olan maden üretim tesislerinde kendini göstermiştir. Bu durum, maden üretimi için önemli tesislerinden olan kalhane ve izabe ocaklarında işlenen madenin çok fire vermesine sebep olmuştur. Kal ve izabe işlemleri esnasında cevherde %50'lere varan kayıpların en önemli sebebi, madenlerde kullanılan teknolojinin geriliğinden kaynaklanmaktadır. Madenlerin eritilmede ve tasfiyesinde teknolojinin yetersizliği, gümüşte % 32, kurşunda % 12, bakırda % 40'lara varan randıman düşüklüğüne sebep olmaktaydı.⁵³ 19. yüzyılın ilk yarısına kadar Tokat Bakır Kalhanesi, çalıştırdığı işçi sayısı ve yıllık bakır üretimi bakımından Anadolu'daki en büyük bakır işletme tesisi konumundaydı. Devlet 1835 tarihinde bu tesiste modernizasyon faaliyetleri kapsamında bakırın saflık derecesini artıracak çareler üzerinde çalışmış, bu çabaların neticesinde işletmedeki teknoloji kısmen yenilenmiş, ancak bu defa hem ücretlerin hem de kömür tüketiminin artması ve bilhassa kömür tedarikinin zorlaşması üretim maliyetlerini artırmıştır.⁵⁴

Maden mühendisi Eduare Coulant'ın *Menabi-i Ma'deniyemiz* adlı makalesinde belirttiği gibi, Osmanlı madenlerinde kullanılan teknoloji ve yüksek maliyetli üretimi Avrupa'nın işine gelmiştir. Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl itibarıyla kendi topraklarından çıkarılan madenlerden istenilen verimi ve geliri elde edememiştir. Bu dönemde kurşun, bakır, demir ve krom gibi endüstri sanayisinde kullanılan birçok maden Avrupa'ya işlenmemiş olarak satılmıştır. Dönemin en önemli bakır üretim merkezlerinden olan Ergani ve Küre madenlerinden elde edilen ham bakır, Tokat Kalhanesinde saflaştırılmaktaydı. Fakat bu tesiste bakırı yüksek sıcaklıklarda işleyerek levha veya tel haline getirecek teknolojinin bulunmaması sebebiyle üretilen külçe bakır, Avrupa'ya

⁵¹ Rhoads Murphey, "Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenci Teknisyenlerin Sivil ve Askerî Uygulamalardaki Rolü", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 15.

⁵² BOA. A.MKT.NZD 313-11/2(10 L 1276- 1 Mayıs 1860).

⁵³ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.249.

⁵⁴ M. Genç, "17.-19. yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", s. 166.

ucuz bir şekilde satılmış ve kablo haline getirilerek işlenmiş şekilde, pahalı olarak Avrupa'dan satın alınmıştır. Avrupa fabrikaları beş kuruşa elde ettikleri bu madeni işledikten sonra yirmi beş kuruşa satarak çok büyük kârlar elde etmişlerdir. Bu durum da Osmanlı Devleti'ni ekonomik olarak zarara uğratmıştır.⁵⁵

Ereğli kömür madenleri ile ilgili yaptığı incelemelerde Osmanlı madencilikinin içinde bulunduğu sorunları teknolojinin kullanılmamasına bağlayan Coulant'a göre, kömür madeni yönünden zengin olan Osmanlı'nın, ülkesindeki bu madenlerden istenen verimi alamamasındaki en önemli etken teknolojiyi kullanamamasıdır. Buna göre, maden kuyusu ve mağaralarında derinlere inilmesi ve bu açılan yerlere dolacak suların boşaltılması, kuyuların havalandırılması ve maden cevherinin yeryüzüne çıkarılması için modern teknolojinin kullanılması zorunludur.⁵⁶ Bütün bu sayılanların temelinde maden işletmelerindeki teknolojinin yetersizliği çok bariz bir şekilde görülmektedir. İşletmelerde bulunan kalhane ve izabe fırınlarının Avrupa maden teknolojisinin gerisinde olması hem maliyetleri arttırmakta hem de üretimden istenilen verimin alınmasını engellemektedir. Klasik dönemde hazineye önemli gelir sağlayan ve önemli maden üretim merkezlerinden biri olan Gümüşhane'de bulunan maden ocaklarının zamanla atıl hale gelmesindeki en önemli sebep olarak teknolojik altyapının yetersizliği nedeniyle bölgedeki maden ocaklarını suların basması sonucunda işletmede üretim durması gösterilmiştir.⁵⁷ İlkel yöntemlerle açılan mağaraların yeraltı veya yağmur suları ile dolması sonucu Anadolu'daki önemli gümüş üretim merkezlerinden olan Gümüşkan ve Akdağ Maden-i Hümayunlarında su baskınları yaşanmış ve bu işletmelerde üretim aksamıştır.⁵⁸

Osmanlı Devleti'nde madencilik sektöründe konusunun uzmanı mühendislerin istihdam edilmesinin gerekliliği konu ile ilgili devlet kurumları tarafından sıkça ifade edilmiştir.⁵⁹ Bu nedenle devlet, 19. yüzyılda bilhassa zarar eden madenleri ıslah ederek yeniden kârlı ve verimli hale getirmek amacıyla, tecrübeli ve alanında bilgili maden mühendisi teminini, madencilikte çok daha ileri seviyelerde bulunan Avrupa Devletleri'nden karşılama yoluna gitmiştir. Son dönemde madencilik alanında Avrupa'daki gelişmelere ayak uydurmak için büyük çaba gösteren Osmanlı Devleti, pek çok maden ocağının işletilmesinde Almanya'dan ve başka ülkelerden getirttiği uzmanlardan yararlanmıştır. Özellikle maden arama ve işletmelerdeki verimin artırılması için başta

⁵⁵ Ercüment Balcı, "Türkiye Madenleri: Maden Mühendisi E. Coulant'a Göre "Menabi-i Ma'deniyemiz"", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.145, 2003, s. 16.

⁵⁶ *a.g.m.*, s. 9-11.

⁵⁷ Kemal Saylan, *Gümüşhane Sancağı 1850-1918*(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, 2012, s. 87

⁵⁸ BOA. HH.THR 1253-3(29 L 1270 – 25 Temmuz 1854).

⁵⁹ BOA. İ.DH. 356-23521 (5 S 1273-5 Ekim 1856).

Almanya⁶⁰ olmak üzere Lehistan ve Fransa'dan maden mühendisi getirilmesi, Tanzimat döneminde, maden nizamnamelerinin yayınlanmasından sonra daha da artmıştır.⁶¹

Avusturyalı Pauliny, Alman Ernest Weiss ve Wilhelm Fischbah, Fransız Deroz ve Bral gibi birçok yabancı maden mühendisi, Osmanlı maden işletmelerinde incelemelerde bulunmuş ve devlete bu işletmelerde üretimi arttırmak için yapılması gerekenleri içeren raporlar sunmuşlardır. Bu mühendislerden biri olan ve Osmanlı Devleti'nde Maden Mektebi'nin açılması yolunda ciddi gayretleri olan Alman Weiss, Osmanlı Devleti'ne uzun yıllar hizmet etmiş önemli bir şahsiyettir. Gayret ve hizmetlerinden ötürü kendisine nişan ve maaş zammı gibi taltiflerde bulunulan Weiss, başmühendis olduktan sonra madenlerin teknik kısımları ile ilgili tüm çalışmalarda yer almış ve Anadolu'da bulunan birçok madeni teftiş ederek, İstanbul'a çalışmaları ile ilgili raporlar göndermiştir. Maden mühendisi Weiss tarafından hazırlanan ve Orman ve Maden İdare-i Umumiyesine takdim edilen bir rapor, 19. yüzyılın sonlarına doğru eski üretim kapasitesini kaybeden ve çeşitli olumsuzluklar neticesinde üretime ara veren maden-i hümayunların durumu hakkında bilgi vermektedir. 3 Şubat 1885 tarihli bu raporda, *memalik-i şahanede* faaliyette bulunan işletmelerin *Bulgardağı, Ergani ve Gümüşhacıköy* madenleri olduğu, *metruk ve martal* durumda olan işletmelerin ise Bereketli, Kozan, Keban, Akdağ, Kratova ve Samakocuk madenleri olduğu belirtilmiştir.⁶² Raporda hakkında bilgi verilen Bereketli, Kozandağı, Keban, Akdağmadeni, Kratova ve Samakocuk gibi madenlerle ilgili başka bir arşiv belgesinde de aynı işletmelerin cevher azlığı, yakacak fiyatlarının yüksekliği ve maden mevkilerinin denize uzaklığına bağlı nakliye sorunları nedeniyle bu duruma düştükleri ifade edilmiştir.⁶³ Maden mühendisi Weiss gibi diğer maden mühendisleri de madenlerin durumları ve ıslahları hakkında raporlar yazmışlarsa da⁶⁴ bu da kötü gidişi durduramamıştır. Zira sektördeki sorunların bir tek nedene bağlı olmaması, çözümünün de tek başına

⁶⁰ BOA. A.MKT.MHM 377-33(16 Za 1283-22 Mart 1867).

⁶¹ Ö. Keskin, *Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s. 13.

⁶² BOA. T.d. 736/17-18(4 Ca 1303-8 Şubat 1886).

⁶³ BOA. Y.A.RES. 20-25(18 C 1300 -26 Nisan 1883).

⁶⁴ Maden mühendislerinden Pauliny, Gümüşkan, Akdağ Maden-i Hümayunları ve Tokat Kalhanesi ile ilgili yapılması gerekenleri belirttiği layiha, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 165 numaralı Darphane defterinde yer almaktadır. (BOA. DRB. d.165). Trabzon eyaletindeki Gümüşhane, Niğde sancağındaki Bulgardağı, Bereketli, Aydın vilayetindeki Kula ve Bozok sancağındaki Akdağ Maden-i Hümayunu'nunu kapsayan işletmelerde ıslah çalışmaları için görevlendirilen başka bir maden mühendisi olan Mösyö Bral, adı geçen madenlerde incelemelerde bulunmuştur. Bral, belirtilen işletmelerde kuyu açmak ve cevher yenilenmesi için fırın yapmak gibi madende ihtiyaç duyulan hususlarda maden müdürüne ve orada çalışanlara rehberlik yapmıştır. BOA. A.MKT.MHM 330-51 (29 Za 1281-25 Nisan 1865).

mühendislerin istihdamı ile çözülemeyeceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır.⁶⁵

Osmanlı madencilik sektöründe yetişmiş ara elaman eksikliğindeki en büyük etken de madencilğin zor şartlarda yapılıyor olması ve işletmenin bulunduğu bölge insanının buralarda çalışmak istememesi olmuştur. Klasik dönemde maden bölgesinde yaşayan halka bazı muafiyetler karşılığında işletmeye hizmetle yükümlü tutulması uygulaması Tanzimat'a kadar devam etmiştir. 19. yüzyıldan sonra, iyi bir gelir elde edememesi ve meşakkatli bir iş olması yönüyle maden işletmesine zorunlu hizmetle yükümlü tutulan halk, işletmelerde pek gönüllü olarak çalışmak istememiştir. Dönemin arşiv belgelerinde geçtiğine göre, bir yerde maden bulunduğu zaman madenin bulunduğu yöre halkı bunu *ketm ve ta'dil ettirmek* durumunda bile kalabiliyorlardı.⁶⁶

2.5. Mağaralardaki Rezervlerin Tükenmesi

Sadece 19. yüzyılda karşılaşılan bir durum olmayan, daha önceki dönemlerde de görülen bir sorun da, madenlerin rezerv durumlarının düşüklüğü ve buna bağlı olarak çıkarılan cevherin tükenmesi sorunudur. Çıkarılan madenin tükenmesi sonucu madenlerdeki üretimlerde de ciddi düşüşler yaşanmıştır. Üretimin ilk aşamasında rahat ulaşılabilen maden damarları kolaylıkla çıkarabilmekte iken zamanla tükenen damarlar, üretimin düşmesine yol açmıştır. Aslında madencilik sektöründeki bu sorun da dolaylı olarak kullanılan teknolojinin yetersizliği ile ilgilidir. Mağaralarda çok derinlere inecek teknolojinin bulunmaması, madenlerin yüzeyle daha yakın yerlerden çıkarılmasına sebep olmuş, yeraltında çok derinlere inilememesi nedeniyle yüzeydeki cevherin bitmesiyle de işletmelerde üretim durmuştur. Fakat bazı maden ocaklarındaki üretimin düşüşü veya ocakların tamamen kapanması mağaralardaki cevherin tamamen tükenmesi nedeniyle de olmuştur. 1776 yılında faaliyete geçen ve 1839 yılında *darphaneye masrafından başka faydası olmadığından* kapatılmak zorunda kalan Bozkır Maden-i Hümayunu'nun yanı sıra 19. yüzyılın ortalarında üretimi masrafları karşılamadığı için kapatılan diğer maden işletmeleri şunlardır; Biga sancağına bağlı Balya ve Onya Maden İşletmeleri, Keban Maden-i Hümayun İşletmesine Bağlı Perçemiş Madeni, İzmir eyaletindeki Nif Madeni.⁶⁷ Maden işletmelerinin kapanması neticesinde buralarda çıkarılan madenlerin kullanıldıkları sektörlerde önemli sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Öteden beri bu sıkıntının görüldüğü sektörlerin başında, ordu hep başı çekmiştir. Özellikle de kurşun üretimindeki düşüşler, ordunun savaş gücünü etkileyen önemli faktörlerden olmuştur.

⁶⁵ L. Carl Brown, *İmparatorluk Mirası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 339.

⁶⁶ BOA. İ.DH. 356-23521 (5 S 1273-5 Ekim 1856).

⁶⁷ BOA. İ.DH. 356-23521 (5 S 1273-5 Ekim 1856).

Mesela, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde askerî alanda yaşanan krizinin en önemli sebeplerinden birisi, madenlerde artan üretim maliyetlerinin bakır ve kurşun gibi madenlerin üretiminde düşmelere yol açmış olmasıdır.⁶⁸

2.6. Yolların Yetersizliği ve Nakliye Sorunu

Osmanlı madencilik sektöründe maden nakliyesinde kullanılan yollar ve ulaşım araçlarının yetersizliği de önemli bir sorundur. Buna maden işletme bölgelerinin coğrafi olarak zor mevkilerde bulunması da eklenince, nakliye masrafları daha arttırmaktadır. Nakliye masraflarının yüksekliği de Avrupa maden piyasasında işlem gören Osmanlı madenleri için aksi rekabet şartlarının oluşmasına sebep olmuştur. Yol sorunu çözmek adına devletin veya özel teşebbüsün işletme bölgelerine yaptıkları masraflar da üretim maliyetlerini artırmıştır. Maden-i Hümayun Meclisi'nin hazırlamış olduğu ve Osmanlı Devleti'ndeki maden ocakları hakkında bilgilerin verildiği 1857 tarihli raporda, maden işletmelerinde üretilen cevherin taşınmasında yolların önemi üzerinde özellikle durulmuştur. Burada, emaneten idare olunan veya ihale edilerek işletilen maden ocaklarında yapılan kazı ve üretim faaliyetlerinde, devletin belirlediği kurallara aykırı olarak, cevherin taşınacağı yol yapılmadan madenlerin uygunsuz bir şekilde taşınması faaliyetlerine girişildiği, bunun da madencilğe büyük zarar verdiği üzerinde durulmuştur. Raporda maden ocağının yakınında bulunan ormanların bilinçsiz bir şekilde tüketildiği, *bugün işimizi görülsün de sonra nasıl olursa olsun* düşüncesinin madenlere zarar verdiği belirtilmiş ve bu sorunlar çözülmediği sürece, ilerleyen zamanlarda birçok maden işletmesinde üretimin duracağı ve maden işletmelerinin atıl hale gelmesinin söz konusu olacağı ifade edilmiştir.⁶⁹

Esasında Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar devletin bir yol politikası yoktur.⁷⁰ Tanzimat sonrası dönemde ulaşımında yoğun olarak kullanılan karayollarının düzeltilmesi konusuna planlı şekilde eğilmeye başlayan devlet, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yolların yapımına özellikle de demiryolu yapımına büyük önem vermiştir.⁷¹ Osmanlı ülkesindeki madenleri pazara açma düşünceleri neticesinde demiryolu yapımında yabancı devletlerin etkinliği ön plana çıkmıştır.⁷² Nitekim 1856 yılında İngilizler tarafından imtiyazı alınarak işletmeye açılan Aydın-İzmir demiryolunun yapılması, işletilmesi ve yenilenmesi için gerekli mallar gümrük vergisi ödmeden Türkiye'ye sokulmuştur. Demiryolu yapımı esnasında bedava kullanılan ve hattın işletmeye

⁶⁸Vermory Parry, "Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harp Malzemesinin Kaynakları" (Çeviren: Salih Özbaran), *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. III, 1972, s. 40-41.

⁶⁹BOA. İ.DH.356-23521/4a(25 M 1273-25 Eylül 1856).

⁷⁰E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 244.

⁷¹Nesimi Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM*, S. 3, 1992, s. 361

⁷²Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s.268.

açılmasından sonra da yolun kırk beş kilometre çevresindeki bütün maden ve ormanlar aynı şirket tarafından az bir vergi karşılığında kullanılmaya devam edilmiştir.⁷³

1900'lü yıllarda çoğunlukla hayvanlarla yapılan karayolu taşımacılığı, kilometre/ton başına demiryolu taşımacılığına göre hem dört kat daha pahalıydı hem de oldukça meşakkatli ve masraflı olmuştur.⁷⁴ Maden işletmelerinin faaliyete geçmesinden önce yapılan ön hazırlık aşamasında, maden nakli için düzeltilmesi gereken yolların keşfi ve muayenesi üzerinde önemle durulmuştur.⁷⁵

Örneğin birçok işletmede çıkarılan bir maden olan simli kurşun, Osmanlı ülkesinde fazlaca bulunan ve her geçen gün keşfedilen yeni maden alanlarıyla da üretimi yükselmesine rağmen, simli kurşun üretimi yapan işletmeler, ürettikleri madenleri yolların yetersizliği veya düzensizliği yüzünden, yüksek masraflarla İstanbul'a nakletmek zorunda kalmışlardır.⁷⁶

Demiryollarının ikmal edilememiş olması ve buna bağlı nakliye fiyatlarının çok yüksek olması maden cevherlerinden mamul eşya üretimini de çok masraflı hale getirmiştir.⁷⁷ Bu durumun önüne geçmek ve madenlerin kullanım alanlarına daha kısa sürede, daha az masrafla taşınmasını sağlamak amacıyla devlet, bazı maden işletmelerini kendilerine en yakın demiryolu ağlarına entegre etmeye çalışmıştır. Örneğin 1890'lı yıllarda, *Yozgat ve Kangırz(Çankırı) gibi Ankara'ya baid(uzak) olan mahallerden Dersaadete nakl olunacak zabire ve maden misillü merad-ı aslıye nakliyatı*⁷⁸ için bir güzergâh belirleme çalışması başlatılmıştır. Bu illerin en yakın demiryolu ağıyla birleştirilmesi için Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi mensubu memurlar, Konya, Kırşehir, Yozgat, Sungurlu, Çorum ve Çankırı bölgesini kapsayan geniş bir alanda araştırmalar yapmışlardır.⁷⁹

Bazı maden işletmeleri, madenlerin naklinde kendilerine yakın büyük nehirlerden yararlanma yoluna giderek denizyollarından da istifade etme yollarını araştırmışlardır. Bu konuda Gümüşkan Maden-i Hümayunu müdürü Ahmet Bey'in hazırladığı *Kızılırmak Projesi*⁸⁰ çok fazla uygulama alanı bulamasa

⁷³ Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 100.

⁷⁴ A.D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Onur Yayınları, İstanbul, 1979, s. 13.

⁷⁵ BOA. İ.DH.356-23521/3(13 C 1272-20 Şubat 1856).

⁷⁶ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Sayı 12, "*Memalik-i Mabrusa-ı Şabanede Madencilik*", (24 Şaban 1302-4 Ekim 1885).

⁷⁷ R. Balcı-İ. Sırma, *Ticaret ve Ziraat Nezareti*, s.31.

⁷⁸ BOA. DH-MKT 80-46/1(24 Z 1310-9 Temmuz 1893).

⁷⁹ BOA. DH-MKT 80-46/2(24 Z 1310-9 Temmuz 1893).

⁸⁰ Gümüşkan Maden-i Hümayunu'ndan çıkarılan madenin sahile ulaştırılması için hazırlanan bu proje, sadece madenlerin naklini öngörmektedir. İşletmenin bulunduğu vilayette çıkarılan kaya tuzunun, zahirenin ve kerestenin de naklini esas alan bu proje,

da, alanında bir ilk olması itibariyle önemlidir. Keban-Ergani Maden-i Hümayunu'nda üretilen madenin nakli ve işletmenin ihtiyaç duyduğu yakıtın taşınmasında Fırat Nehrinden yararlanılma yoluna gidilse de bu teşebbüste çok başarılı olunamamıştır.⁸¹

2.7. Madenlerde Kullanılan Yakıtın Türü ve Temininde Yaşanan Problemler

Yakacak temini maden işletmelerinin başlangıçtan beri karşılaştığı en önemli sorunlardan biri olmuştur. Osmanlı madencilik sektöründe üzerinde ittifak edilen bu önemli sorun, maden işletmelerinde odun kömürünün yaygın olarak kullanılıyor olmasından kaynaklanmıştır. Birçok maden işletmesinin etrafında bulunan ormanlar, yüzyıllardır bilgisizce ve düzensiz bir şekilde harcama harcama tükenme noktasına gelmiştir. Kömür madenine göre oldukça düşük enerjiliye sahip olan odun kömürünün madenlerde sürekli kullanılıyor olmasına rağmen, ormanların yenilenmemesiyle birlikte her geçen daha çok zarar görmesi, devletin ciddi bir ormancılık politikasının olmadığını da göstermektedir.⁸² 19. yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlı Devleti de, madenlerde yakıt olarak odun kömürü kullanılması yüzünden ormanların zarar gördüğünü, bunun önüne geçilmesi için önlem alınması gerektiği üzerinde önemle durmuştur.⁸³ Devleti bu konu üzerine yoğunlaştıran en önemli etken, tükenmekte olan ormanlardır. Maden ocaklarının civarındaki ormanların büyük bir kısmı bilinçsizce tüketilince, mecburen çok uzak yerlerden odun ve kömür nakli gerekmiş, bu durum hem kal ve izabe ocaklarından gerekli yakıtın zamanında sağlanmasını güçleştirmiş, hem de taşıma ve imalat maliyetini yükseltmiştir.⁸⁴

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren stratejik önemi artan kömür madeninin kullanımı sanayileşme ve kalkınmanın ölçüsü kabul edilmiştir. Kömür madeni sayesinde, buhar gücünü kullanan Avrupalı devletler, 1850'li yıllardan itibaren, gerçekleştirdikleri sanayileşme hamlesiyle fabrika, demiryolu ve elektrik üretimi gibi alanlarda çok ilerlemişlerdir. Avrupa ile belki de aynı

Kızılırmak nehrinin kaynağından döküldüğü yer olan Karadeniz'e kadar ki bölgede bulunan yerleşim yerlerini etkileyecek büyük bir projedir. Maden müdürünün çok detaylandırarak hazırladığı projenin evrakları dönemin Ticaret Nazırı Süleyman Paşa'ya sunulmuş, Paşa da konuyu görüşmek üzere ilgili makamlara iletmiştir. Ebubekir Önal-Osman Doğan, "Sultan Abdülmecid Devrinde Bir Osmanlı Maden Müdürünün Kızılırmak Projesi (1848)", *Osmanlı'da Ulaşım* (Editörler: Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan), Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2011, s. 145-151.

⁸¹ M. Çadircı, "II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Lâyiha", s.438.

⁸² Y. Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, s.310.

⁸³ Ş. Yorulmaz, *Aydın Vilayetinde Madenler*, s. 73.

⁸⁴ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.244.

dönemde sanayileşme hamlesine girişen Osmanlı Devleti, kömür madeni bakımından zengin olmasına rağmen batılı devletlerin kat ettikleri ilerlemeyi gerçekleştirememiştir.⁸⁵

Osmanlı coğrafyasında ilk olarak 18. yüzyılın ortalarına doğru Balkanlarda keşfedilen kömür madenin maden işletmeleri için önemi her geçen gün artarak devam etmiştir.⁸⁶ Kömür madeni rezervi yönüyle oldukça iyi durumda olan Osmanlı ülkesinin birçok yerinde yeni kömür ocakları keşfedilse de, 19. yüzyıldan itibaren içlerinden sadece Ereğli kömür madeni ciddi manada işletilmiştir. Dönemin ekonomi yayınlarında, buranın tek başına yeterli olamayacağı, devletin kömür madenini işletmesi hususuna daha ciddi bir şekilde eğilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Zira yılda 130 bin Osmanlı lirası, maden kömürünün ithalatı sebebiyle yabancı ülkelere gitmekteydi. Eğer, kendi maden kömürü madenlerimiz verimli bir şekilde işletilecek olsa, bu rakam ülke hazinesine kâr olarak kalacaktır.⁸⁷

Önemli bir maden işletmesi olan Ergani madeninin üretiminde odun kömürü kullanılması sebebiyle, madene on dört saatlik mesafeye varıncaya değin bütün ormanların kesildiğinden bahseden ve II. Abdülhamit'e sunulmuş olan layihada, eğer acil bir çözüm bulunmazsa kalan filiz halindeki küçük ağaçların bile bütün bütün zarar göreceği belirtilmiştir. Bundandır ki raporu hazırlayan heyetin maden işletilmesinin zarardan kurtarılması için çözüm önerisi, yakıt olarak kesinlikle maden kömürünün kullanılması olmuştur. Ergani Maden-i Hümayunu'nda odun kömürü yerine, madene on iki saatlik mesafede bulunan Palu kazasında keşfedilen maden kömürünün kullanılması, bir çıkış yolu olarak gösterilmiştir. Burada da başka bir sorun kömürün madene taşınmasında kullanılacak yolların yetersizliği olmuştur. Bu yüzden nakliyede kullanılacak yolların onarılması ve bunlara yeni yolların ilave edilmesi gerekmektedir. Maden kömürünün kullanılmasının hem madene hem de madenin bulunduğu kasabaya çok faydası olacağı, bununla birlikte ormanların da zayi edilmeyeceği ifade edilmiştir. Üstelik maden kömürünün nehir yoluyla getirilmesi durumunda aradaki mesafenin daha da kısılacağı, heyet tarafından pratik bir yol olarak gösterilmiştir.⁸⁸

Yakıt olarak kullanılmakta olan odun kömürünün maden kömürüne göre kal ve izabe fırınlarında yeterli ısıyı sağlayamaması, maden işletmelerinde üretim kapasitesinin de düşmesine neden olmuştur. Kal ve izabe işlemleri esnasında cevherde % 30, bazen kullanılan teknolojinin yetersizliği ile beraber % 50'ye

⁸⁵ E. Balcı, "Türkiye Madenleri", s. 2.

⁸⁶ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 244.

⁸⁷ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Sayı 13, "Memalik-i Mabrusa-ı Şabanede Madencilik", (9 Ramazan 1302-22 Haziran 1885).

⁸⁸ M. Çadircı, "II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Lâyiha", s. 433-438.

varan kayıpların kaynağında kullanılan yakıtın türü vardı.⁸⁹ Madenlerde kullanılan yakıtın türü ve fiyatı Osmanlı madenciliğinin dış piyasalarda da rekabet edememesine de neden olmuştur. Zira İngiltere, Belçika ve Almanya gibi memleketlere oranla Osmanlı'da yakacak fiyatlarının üç kat daha fazla olması ve bunun da maden cevherlerinden mamul eşya üretimini çok masraflı hale getirmesi Osmanlı Devleti'nin madencilik alanında Avrupa ile rekabet edememesinde önemli bir etkendi.⁹⁰

Bazı maden-i hümayunlarda yakıt tedariki üretim maliyetlerini arttırdığı gibi kapatılma gerekçesi de olabiliyordu. Örneğin Konya Seydişehir dağlarında ağaç olmadığından kömür tedarikinde güçlük çekilmiş ve nakliye masraflarının da fazla olduğu için, Bozkır madeni belli bir süre kapatılmıştır.⁹¹ Ankara vilayetinde orman yönüyle en zengin yer olan Akdağmadeni'nde bulunan Akdağ Maden-i Hümayunu'na odun temininde yaşanan zorluklar ve daha uzaktaki ormanların kullanılma zorunluluğu, madene getirilen kömürün zamlanmasına sebebiyet vermiş, bu da işletmede maliyetlerin artışı sonucunu doğurmuştur.⁹² Bu örneklerde olduğu gibi, madenlerde üretimin düşmesine ve maden üretim maliyetlerinin artmasına sebep olarak gösterilen yakıt ve bunun teminindeki güçlük birçok maden işletmesi için büyük bir sorun olmuştur.

2.8. Yabancı Sermayenin Etkinliği ve Yerli Sermayenin Yetersizliği

Genellikle yüklü başlangıç yatırımları gerektiren maden işletmeciliğinde sermaye yetersizliği son dönem Osmanlı madencilik sektöründe yaşanan en ciddi sorunlardan olmuştur. Bu sorun yeni madenlerin de işletmeye açılma imkânını kısıtlamış, yabancı sermayeye karşı duyulan isteksizlik ve güvensizlikten dolayı da sektörde sıkıntılar yaşanmıştır.⁹³ 19. yüzyılın ortalarında Maden Meclisi tarafından hazırlanan defterde belirtildiğine göre Osmanlı Devleti'ndeki madenlerin çoğunluğu, emaneten devlet tarafından işletilmekte ve bu işletmelerden bazılarının gelirleri giderlerine karşılık gelmemektedir. İstenilen verim alınmadığından *ta'dil* edilmek zorunda kalan bu işletmelerin yanı sıra işletilmekte olan veya sonradan bulunan bazı madenler de ise, sadece cevher oranının tespiti amacıyla örnek cevher numuneleri alınmakta, ancak *külliyetlice sermayeye* ihtiyaç duyan işletmelerin yeterince sermayesinin olmaması sebebiyle maden bulunsu bile üretime geçilememektedir. Sermaye yetersizliği sebebiyle, bazı yerlerde bulunan devlet madenlerinin masrafları karşılanamamış, yeni

⁸⁹ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.249.

⁹⁰ R. Balcı-İ. Sırma, *Ticaret ve Ziraat Nezareti*, s.31.

⁹¹ Hamit Şafakçı, *Bozkır'da Madencilik (1776-1839)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2013, s. 37-38.

⁹² BOA. HH.THR 1253-7/4 (13 M 1274-3 Eylül 1857)

⁹³ Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı*, s. 45.

açılması planlanan bazı maden işletmelerinde ciddi bir zemin araştırması yapılmamış ve maden yeryüzüne çıkarılmamıştır.⁹⁴

Dönemin ekonomi yayınlarına göre Osmanlı madenciliğinin günden güne daha kötü olmasındaki başlıca sebep, ülkede büyük sermayelerin yokluğu ve *ticari abvalin içerisinde bulunduğu kıtlıktır*.⁹⁵ Bunun yanı sıra maden üretimi için gerekli olan yüksek miktardaki sermayenin uygun bir faiz ile karşılanmasında yaşanan zorluklar nedeniyle sermaye tedariki meselesi çözülememiştir. Madenlerin işletilmesinde başarılı olunamamasında, güçlü bir yerli sermayenin bulunmaması ve mevcut sermaye sahiplerinin bürokrasiden kaynaklanan hantallıktan dolayı ortaklık kurmaktan ziyade kendi sermayeleri ile iş yapmak istemeleri neticesinde⁹⁶, 19. yüzyılın sonlarında maden üretiminde yerli sermayenin payı giderek azalmıştır.

Buna, maden çıkarılması için gerekli olan nitelikli eleman ve araç gerecinde bulunmaması eklenince, yabancı sermayenin Osmanlı madencilik sektörüne girmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Osmanlı Devleti'nde son dönemde maden üretiminde sermaye mülkiyetine bakıldığında, üretimin çoğunluğunun yabancı ve gayrimüslim sermayesinin elinde olduğu görülmüştür. Yabancı devletler hemen hemen her tür madeni işletmek için imtiyaz almışlardır. Osmanlı vatandaşı Müslim ve gayrimüslimler de yabancı ortaklar edinerek maden işletme hakkı elde etmişlerdir. Osmanlı Devleti vatandaşlarının, bazı maden imtiyazlarını yabancılara terk etmeleri sonucu, imtiyaz sayısında düşüş olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren madenlerde yabancı sermayenin etkinliği her geçen gün daha da artmıştır. Nitekim 1870-1911 yılları arasında dağıtılan toplam 282 maden imtiyazının ancak 102'si ve 1911 yılında toplam maden üretiminin sadece % 20'si Osmanlı vatandaşı olan Müslümanların elindedir.⁹⁷ 1878-1899 yılları arasında verilen imtiyazlara bakıldığında Osmanlı vatandaşlarının yerli ve yabancılarla müstakil veya ortaklaşa aldıkları maden imtiyazı sayısı 86 iken ilerleyen yıllarda bu sayı 72'ye düşmüş, bu zaman aralığında 14 maden imtiyazının yabancı ülke vatandaşlarına terk edildiği görülmüştür. Azınlık ve yabancının maden üretimindeki oranları 1902 yılında % 57 iken 1911 yılında %81 düzeyine yükselmiştir.⁹⁸ 1890-1911 yılları arasında verilen maden çıkarma yetkileri toplam 270 iken, bunun 102'sini Türk, 101'ini

⁹⁴ BOA. İ.DH.356-23521 (5 S 1273-5 Ekim 1856).

⁹⁵ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Sayı 12, "Memalik-i Mabrusa-ı Şabanede Madencilik", (24 Şaban 1302-4 Ekim 1885).

⁹⁶ R. Balcı-İ. Sırma, *Ticaret ve Ziraat Nezareti*, s.31.

⁹⁷ Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1980, s. 232.

⁹⁸ Ahmet Gündüz Ökçün, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık ve Yabancı Payları*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s. 803-892.

yabancı ve 67'sini de gayrimüslimlerden oluşmaktadır.⁹⁹ II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise yabancı sermayeye başvurulmaksızın kurulan Osmanlı anonim şirketlerinin sayısı birkaç tane ile sınırlı olmuştur.¹⁰⁰

Bu durumu Osmanlı vatandaşı Müslümanların lehine değiştirme adına, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ekonomide millileşme çerçevesinde Türk vatandaşlarını destekleme politikası, madencilik alanında başarılı olamamıştır. Son dönemde Osmanlı madenciliği, büyük oranda yabancıların kontrolüne bırakılmıştır. 1914 yılında madencilik sektöründeki Fransız sermayesi % 80, İngiliz sermayesi % 14 ve Alman sermayesi ise % 6'dır.¹⁰¹ Bu yabancı sermaye de özellikle demiryolu, tekel maddeleri ve madencilik alanında yoğunlaşmıştır.¹⁰²

2.9. Maden İşletmeciliğinde Devlet Görevlilerinin Suiistimalleri

Osmanlı Devleti'nde maden işletmelerinin içerisinde bulunduğu önemli sorunlardan biri de, madenlerin kötü yönetilmesidir. Esasında madenlerin iyi idare edilememesi öteden beri devam eden bir sorundur. Bazı maden işletmelerinin bulunduğu yerlerin yerel yöneticilerinin merkeze bildirdiği raporlarda, maden ocaklarının önemli bir kısmında yöneticilerin ilgisizliğinden dolayı yıkım yaşandığı, sektörün canlanmasına çözüm önerisi olarak da maden işlerinde deneyimli olmayan ve işleyişine zarar veren idarecilerin derhal değiştirilmesinin gerektiği gündeme gelmiştir.¹⁰³

Tanzimat sonrası madenciliğin geliştirilmesini konu alan raporlarda madencilik konusunda uzman mühendis ve bilgili memurların sektörde verimi arttıracığı konusu üzerinde durulmuştur.¹⁰⁴ Çoğu zaman maden idaresinden sorumlu olan üst düzey kişilerin uygulamalarından dolayı, madencilik sektörünün uğradığı zararlar gündeme getirilmiştir. Örneğin maden işlerinden anlamayan ve yöneticilik kabiliyeti bulunmayan kişiler yüzünden Bulgardağı Maden-i Hümayunu'ndan devletin yeterince verim alamadığı belirtilmiştir.¹⁰⁵ Ekim 1882 tarihli hazırlanan bir rapora göre maden ilminden anlayan mühendislerin yetiştirilememesi ve madenlere tahsis edilen sermayelerin tahsilatında yaşanan güçlükler, madencilik alanındaki insan unsurundan kaynaklı

⁹⁹ Ahmet Kartalkanat, "Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler Ve Madencilik Politikası", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S. 36, 1990, s. 69.

¹⁰⁰ Ş. Yorulmaz, *Aydın Vilayetinde Madenler*, s. 66.

¹⁰¹ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s.15.

¹⁰² A. Kartalkanat, "Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler", s.69.

¹⁰³ Mustafa Altunbay, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Südrekaresi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2010, s. 22.

¹⁰⁴ BOA. İ.DH.356-23521/3(13 C 1272-20 Şubat 1856).

¹⁰⁵ E. Balcı, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Maden İşletmeleri*, s. 108.

önemli sorunlar olarak ön plana çıkmaktadır. Sektördeki sorunların aşılması için vasıflı maden mühendislerinin yetiştirilmesi ve ihale edilen madenlerin muamelelerinde karşılaşılan gecikmelerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bunlara ilave olarak halkın madenlere olan ilgisini artırmaya yönelik tedbirler alınrsa madencilik alanında büyük gelişmeler görülebileceği bu raporda dile getirilmektedir.¹⁰⁶ Zaten sektörde konunun uzmanı bilgili usta ve işçi bulmak zordu ve buna çağdaş üretim tekniklerinin kullanılmaması da eklenince maden işletmeleri için zarar kaçınılmaz olmuştur.¹⁰⁷

Kötü yönetimin bir neticesi olarak maden ocaklarında zaman zaman yapılan yolsuzluklar ve hırsızlıklar¹⁰⁸ madenlerin gerilemesine sebebiyet vermiştir. Maden emin veya müdürlerinin işletmede yapabilecekleri kanunsuzlukların başında madencilere yüksek fiyatla zahire ve eşya satmak, hiçbir senet almadan ve kefil istemeden para dağıtmak veya gönderilen sermaye akçelerini kendi hesaplarına geçirmek gibi işler olabiliyordu. *Madencilere âli baba ile zehair ve eşya ve bilâ senet ve kefil akçe ita eylemek ve kendi zimmetlerine akçe geçirmek* şeklinde tanımlanan bu tür kanunsuzlukları tespit edilen müdürler görevden el çektilmektedir.¹⁰⁹ Müdürlerin zimmetlerine akçe geçirmeleri halinde, bunun kendilerinden tahsil olunduktan sonra, haklarında kanuni işleme girişilmesi gerektiği, Şuray-ı Devlet kararı olup, bu durum 3 Mart 1872 tarihli sadaret tezkiresiyle emir ve ferman olunmuştur.¹¹⁰

Sektörde maden memurlarının sıkça yargılandıkları hadiseler, gelirlerin eksik gösterilmesi, zimmete para geçirme ve usulsüz uygulamaların görmezden gelinmesi olmuştur. Bu konuda Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Melhame Paşa'nın döneminde yapılan yolsuzluklar ve neticesinde devletin zarara uğratılması sektöre ciddi zarar vermiştir.¹¹¹

¹⁰⁶ Ö. Keskin, *Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s.50.

¹⁰⁷ M. Çadırcı, *Tanzimat Döneminin Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 9.

¹⁰⁸ Maden memuru Hacı Nikola'nın Bulgardağı ve Bereketli madenlerinden gönderilen kurşunu eksik tartması ve işletmeye gönderilen sermaye akçesinden zimmetine para geçirmesi (Ö. Keskin, *Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s. 126); 1857 tarihinde de Gümüşhane Maden-i Hümayunu'ndan 73 bin kuruşluk bakırın çalınması (Saylan, *Gümüşhane Sancağı*, s. 87.) bu konuya küçük birer örnektir.

¹⁰⁹ Sayılan yolsuzluklara karışan ve kanunsuz işlemler yapanların görevden alınmalarından sonraki adli süreçte, bazen tatsız olaylar da meydana gelebiliyordu. Nitekim hakkında zimmet çıkarılan Akdağ Maden-i Hümayunu müdürü Mustafa Hilmi Efendi'nin görev yaptığı dönemin muhasebesi görülürken, *kendi kendisini darp ve itlaf* etmek suretiyle intihar etmesi bu türden olaylardandır. (BOA. T. d. 1479/10 25 Ş 1295-24 Ağustos 1878).

¹¹⁰ BOA. T. d. 1479/10 (25 Ş 1295-24 Ağustos 1878).

¹¹¹ Osmanlı Devleti'nde Orman, Maadin ve Ziraat Nazırları içerisinde, hakkında en çok şikâyetçi olunan ve suistimallerinden söz edilen kişi, Selim Melhame Paşa olmuştur. Meclis Mebusan Zabıt Ceridelerinde, kendisinden sonraki Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı Aristidi Paşa tarafından ağır bir dille suçlanan Selim Melhame Paşa'nın bazı

Sonuç

Osmanlı ekonomisinin başlıca gelir kaynaklarından olan madenler, kuruluştan itibaren her zaman önemsenmiş, bunun bir sonucu olarak, klasik dönemde madencilik sektörü batıyla yarışır hale gelmiştir. Bu dönemde yürütülen politikalar; mevcut durumun bozulmaması için ele geçirilen maden bölgelerindeki yerel uygulamalara dokunulmaması ve oldukça meşakkatli olan bu alanda istihdam edilen madenci reayasından daha fazla verim almak için örfi vergilerden muaf tutulması şeklinde tezahür etmiştir. Yine devlet kendi kendine yetme düşüncesi ile çıkarılan madenlerin, sivil ve askeri alanda kullanılmasına özen göstermiştir.

Yurt dışı kaynaklı ucuz gümüşün Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilemeye başlamasıyla mali alanda bozulmalar baş göstermiş, 17. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin yalıtılmış konumundan ötürü, madencilik sektöründe istenilen sonuç elde edilememiş ve devlet bu alanda giderek Avrupa madenciliğinin gerisinde kalmıştır.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa ülkelerinde gelişen teknolojinin madencilik sektöründe de kullanılmaya başlanması ile büyük atılımlar yapılmış, bununla birlikte sektörde çalışan işçilerin hem sayıları artmış hem de bu işçiler daha nitelikli hale getirilmiştir. Ulaştırma sistemlerinin de iyileştirilmesi ve yaygın hale getirilmesi ile madencilik batı ülkelerinin önemli gelir kaynakları arasında yerini almıştır. Batıdaki bu gelişmelere karşın, anılan dönemde Osmanlı Devleti'nde maden işletmek gerçekten zor ve pahalı bir teşebbüs haline gelmiştir. Avrupa'da saydığımız bu atılımları takip edemeyen Osmanlı idaresinde, madencilik sektöründe fazla bir hareketlilik görülmemiştir. Haberleşme araçlarının yetersizliği, devam eden savaşlarla birlikte halkın içinde bulunduğu sefalet ve asayişsizliğe, ekonominin içler acısı hali de eklenince, tablo hiç de olumlu değildir. Ekonomide uygulanan tutarlı bir politikanın olmayışı ve maden mevzuatının yetersizliği müteşebbislerin önündeki aşılması gereken ciddi engeller olmuştur.

Madenlerin naklinde kullanılan yolların düzensizliği ve karşılaşılan güçlüklerle birlikte, işletme maliyetlerindeki masrafların yüksekliği, kullanılan teknolojinin çağın gerisinde olması, sermaye yetersizliği madencilik sektörünün içinde bulunduğu sıkıntılardır. İşletmelerde teknolojinin yetersizliği nedeniyle işlenmek üzere Avrupa'ya ihraç edilen ucuz hammadde olan madenler, daha pahalı bir şekilde Osmanlı ülkesine girmiş ve bu da Osmanlı maliyesini çok

madenleri kendi yandaşlarına verdiği fakat yapılan onca masrafa rağmen açtırılan kuyulardan istifade edilemediği belirtilmiştir. (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1908, C. 4, TBMM. Basımevi, Ankara, s. 324-325.) Maden ve ormanların nakliyesinde kendi yakınlarını kollayan Paşa'nın, üzerindeki şüphelerden dolayı, rahatsızlık duyarak, İngiliz gemisiyle yurt dışına kaçması sonunda bütün mallarına devletçe el konulmuştur.

olumsuz etkilemiştir. Yaşanan siyasi olaylar da madencilik sektörünü etkilemiştir. Savaşlar neticesinde özellikle Rumeli coğrafyasında kaybedilen topraklar içerisinde kalan maden işletmeleri maden gelirlerinin azalmasına neden olmuştur.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen devlet, 19. yüzyılda madencilik sektöründe Avrupa'yı takip etmeye çalışmıştır. Yaptığı yasal düzenlemeler, yurt dışından konunun uzmanı maden mühendislerinin istihdamı, işletmelerde devlet tekelinin kaldırılarak özel teşebbüsünün önünün açılması devletin sektöre verdiği önemden kaynaklanmıştır. Yapılan bu düzenlemeler sorunları çözmeye yetmemiştir. Zira problemler iç içe geçmiş ve tek bir nedene bağlı olmadığından tek bir düzenleme ile de çözülememiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin son dönemde madencilik sektöründe yaptığı düzenlemeler ve açtığı kurumlar, Cumhuriyet Türkiye'si için temel olmuştur.

Kaynakça:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Belgeleri

Cevdet Darphane (C.DRB): 404-9.

Darphane Defteri (DRB.d.): 165.

İrade, Meclis-i Valâ (MVL.): 398-17317; 745-19.

Ticaret, Nâfia, Orman, Meâdin ve Ziraat Nezaretlerine Ait Defterler
(T.d.):736/17-18.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD.): 548-29; 1479/10.

Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.NZD): 313-11/2.

Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri (A.MKT.MHM): 330-51; 377-33.

İrade, Dâhiliye (İ.DH.): 356-23521.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi Belgeri (DH.MKT): 80-46/1,2.

Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemi (HH.THR) 1253-3; 1253-7/4.

Sürelî Yayınlar

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi Sayı 7, (13 Cemaziyelahir 1302-30 Mart 1885).

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi Sayı 12, “*Memalik-i Mabrusa-ı Şabanede Madencilik*”, (24 Şaban 1302-4 Ekim 1885).

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Sayı 13, “*Memalik-i Mabrusa-ı Şabanede Madencilik*”, (9 Ramazan 1302-22 Haziran 1885).

Orman ve Maadin Mecmuası, Ağustos 1883.

Kitap ve Tezler

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tablilleri, c. II*, İstanbul, 1990.

ALTUNBAY, Mustafa, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2010.

BALCI,ERCÜMENT, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Maden İşletmeleri, (Bulgardağı Maden İşletmesi Örneğı) 1825-1908* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

BALCI, Ramazan-Sırma, İbrahim, *Ticaret ve Ziraat Nezareti-Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri*, İTO Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2012.

- BROWN, L. Carl, *İmparatorluk Mirası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- CUINET, Vital, *La Turquie d'Asie VI*, Les Editions Isis, İstanbul, 2001.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminin Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Anka, 1997.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.
- ERTUL, Nurten, *Ekonomi Basın Tarihi*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2008.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul, 1996.
- _____, *Devlet-i Âliyye, c. I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, c.VI*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1977.
- KEPENEK, Yakup- Yentürk, Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.
- KESKİN, Özkan, *Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* 1908, c. 4, TBMM. Basımevi, Ankara.
- NOVİÇEV, A.D., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Onur Yayınları, İstanbul, 1979.
- ÖKÇÜN, Ahmet Gündüz, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık ve Yabancı Payları*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.
- ÖZKAYA, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- REFİK, Ahmet, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

- QUATAERT, Donald, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, (Çeviren: Sabri Tekay), Yurt Yayınları, Ankara, 1987.
- SAYLAN, Kemal, *Gümüşhane Sancağı 1850-1918*(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, 2012.
- ŞAFAKÇI, Hamit, *"Bozkar'da Madencilik (1776-1839)"* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2013.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- YAŞA, Memduh, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1980.
- YORULMAZ, Şerife, *Aydın Vilayetinde Madenler (1850-1908)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1994.

Makaleler

- "Türkler ve Madencilik," *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, S. 5, 1935, ss. 3-35.
- ALTUNBAY, Mustafa, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2003, ss. 791-801.
- ARIKAN, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, ss. 280-306.
- BALCI,ERCÜMENT, "Türkiye Madenleri: Maden Mühendisi E. Coulant'a Göre "Menabi-i Ma'deniyemiz"", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.145, 2003, ss. 93-112.
- BAYARTAN, Mehmet, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 10, 2008, ss. 137-156.
- ÇADIRCI, Musa, "II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Lâyiha", *OTAM*, S.3, 1992, ss. 413-485.
- ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 2, S.1, 1943, ss. 117-127.
- GENÇ, Mehmet, "17.-19. yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara, 1987, ss. 145-169.

- KARTALKANAT, Ahmet, “Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler ve Madencilik Politikası”, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S. 36, 1990, ss. 65-71.
- MURPHEY, Rhoads, “Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenci Teknisyenlerin Sivil ve Askerî Uygulamalardaki Rolü”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 7-20.
- ÖNAL, Ebubekir-Doğan, Osman, “Sultan Abdülmecid Devrinde Bir Osmanlı Maden Müdürünün Kızılırmak Projesi (1848)”, *Osmanlı'da Ulaşım* (Editörler: Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan), Çamlıca Yayınları, 2011, İstanbul, ss. 145-151.
- PARRY, Vermory, “Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harp Malzemesinin Kaynakları” (Çeviren: Salih Özbaran), *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. III, 1972, ss. 35-46.
- SAHİLLİÖĞLU, Halil, “Emin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, 1995, ss. 111-112.
- TAMZOK, Nejat, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, (1861-1948)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S.63-4, ss. 179-204.
- TIZLAK, Fahrettin, “XIX. yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları”, *Bellekten*, S.229, 1997, ss. 703-718.
- YAZICI, Nesimi, “Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, *OTAM*, S. 3, 1992, ss. 333-378.